

◀ منابع

بحار الانوار: المجلسی (م. ۱۱۱۰ ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق؛ *المدينة المنورة فی مئة مخطوط*: مرکز بحوث و دراسات المدینة، ۱۴۲۰ ق؛ *مرآة الکتب*: علی بن موسی التبریزی، به کوشش الحائری، قم، مکتبه النجفی، ۱۴۱۴ ق؛ *معجم المؤلفین*: عمر کخاله، بیروت، دار احیاء التراث العربی - مکتبه المثنی؛ *معجم ما الف عن الحج*: عبدالعزیز بن راشد السنیدی، ریاض، دار الملک عبدالعزیز، ۱۴۲۳ ق؛ *هدیة العارفين*: اسماعیل پاشا (م. ۱۳۳۹ ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

ابراهیم احمدیان

ارض المعجزات: سفرنامه حج، نوشته

بنت الشاطی

این کتاب گزارش دو سفر است: یکی عمره (۱۹۵۱ م./ ۱۳۷۰ ق.) با عنوان *رحلة فی جزيرة العرب* و دیگری حج واجب (۱۹۷۲ م./ ۱۳۹۶ ق.) با عنوان *لقاء مع التاريخ*.

عایشه بنت عبدالرحمن مشهور به بنت الشاطی، نویسنده و پژوهشگر علوم قرآنی و ادبیات عرب، به سال ۱۹۱۳ م. در دمیاط مصر زاده شد. قرآن و ادبیات را نزد پدرش شیخ محمد علی عبدالرحمن آموخت که از استادان الازهر بود. تحصیلات جدید را نیز به رغم

المسالك دارد که درباره حج است.^۱ مجلسی دوم از او به احترام یاد کرده و وی را از استادان زین الدین بن علی نام آور به شهید ثانی (م. ۹۶۵ ق.) دانسته و از چند تألیف او نام برده، اما از این اثر یاد نکرده است.^۲

ارشاد الزائرین از کتاب‌های زیارتی است که به تناسب، آگاهی‌هایی نیز از مکان‌ها و زیارتگاه‌های مدینه و مسجدالنبی و ویژگی‌ها و اشیای مربوط به آن به دست می‌دهد. کتاب هفت فصل دارد و با مقدمه‌ای در فضیلت مدینه آغاز می‌شود و با خاتمه‌ای درباره بقیع و فضیلت زیارت آن پایان می‌یابد. عنوان‌های هفت فصل کتاب به ترتیب عبارتند از: آداب سفر زیارتی، فضیلت و استحباب زیارت و جواز نذر زیارت، توسل زائر به خدا، ویژگی‌های قبر شریف پیامبر و مسائلی در این زمینه، آداب زیارت پیامبر، مسجدالنبی و روضه و منبر آن، ستون‌های مسجد و چاه‌های منسوب به پیامبر ﷺ در مدینه.

از این کتاب نسخه‌ای خطی در کتابخانه ملک فهد ریاض یافت می‌شود که هنوز چاپ نشده است. کتابت این نسخه که ۳۲ برگ دارد، به سال ۹۲۸ ق. پایان یافته است.^۳

۱. هدیه العارفين، ج ۲، ص ۲۳۹؛ معجم ما الف عن الحج، ص ۵۱.

۲. بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۲.

۳. المدينة المنورة فی مئة مخطوط، ص ۴۱-۴۲.

مخالفت پدرش آغاز کرد و به سال ۱۹۳۱م. دیلم گرفت. وی به سرودن شعر و نقد ادبی روی آورد و اشعار خود را در مجله *النهضة* چاپ کرد. سپس در روزنامه نام *آور الاهرام المصرية* به نقد ادبی پرداخت و نام مستعار بنت الشاطی (دختر ساحل) را برای پنهان کردن هویت خود از پدر برگزید. تحصیلات دانشگاهی را به سال ۱۹۳۶م. در دانشگاه قاهره آغاز کرد و به سال ۱۹۵۰م. با مدرک دکترای ادبیات فارغ التحصیل شد. سال‌ها در دانشگاه‌های مصر از جمله دانشگاه عین الشمس قاهره و برخی کشورهای عربی، زبان و ادبیات عربی را تدریس کرد و پس از بازنشستگی، به فاس مراکش رفت و تا پایان عمر (۱۹۹۸م.) استاد مطالعات عالی قرآنی دانشگاه قرویین بود.^۱

بنت الشاطی در تفسیر قرآن دیدگاه‌هایی ویژه داشت و از روش تفسیری استاد و شوهرش امین خولی (۱۸۹۵-۱۹۶۶م.) موسوم به «روش ادبی در تفسیر» پیروی می‌کرد و بخشی از شهرت او در محافل علمی از همین رو است. او کتاب *التفسیر البیانی للقرآن الکریم* را با همین روش در تفسیر چند سوره جزء آخر قرآن کریم نوشت. او همچنین به نگارش زندگینامه پیامبر ﷺ و خاندان ایشان به سبک داستانی مستند که خاص خود او بود،

۱. السفیر «بنت الشاطی و الاسلامیة الجدیة»، ص ۱۴.

پرداخت. از آثار او است: *تراجم سیدات آل البیت النبوی* که مجموعه کتاب‌هایی است درباره زنان خاندان پیامبر و بسیاری از آن‌ها به فارسی ترجمه و چاپ شده است؛ مانند *السیدة زینب عقیلة بنی هاشم* با چند ترجمه فارسی از جمله ترجمه سید جعفر شهیدی با نام *شیرزن کربلا یا زینب دختر علی و السیدة آمنه بنت وهب* ترجمه حسین اژدری آزاد با عنوان *آمنه مادر گرمی پیامبر*.

◀ **سفرنامه عمره:** بخش نخست کتاب شامل گزارش‌های سفر اول یعنی سفر عمره نویسنده است که مباحثی را درباره اوضاع سیاسی و اجتماعی حجاز نیز در خود دارد. این سفر همراه گروهی از همکاران دانشگاهی وی به دعوت ملک فیصل به سال ۱۹۵۱م. صورت گرفته است. وی در این سفر، مدینه و مکه را زیارت و از چند شهر دیگر از جمله ریاض، قطیف و دمام دیدن کرده است. (ص ۱۵-۱۸)

قلم این سفرنامه، عاطفی و مانند بسیاری از آثار بنت الشاطی، ادبی و داستانی (برای نمونه: ص ۹۲-۱۰۳) است. او با دیدن شهرهای حجاز، از پیشینه آن‌ها و اقوام و شهرهای کهن این سرزمین یاد می‌کند و عاد و ثمود را ساکنان نخستین حجاز می‌شمرد که بعدها قبایل عرب از آن‌ها پدید آمده‌اند. (ص ۲۵-۲۶) البته این نظر به لحاظ تاریخی اثبات‌پذیر نیست. از دیدگاه وی، مکه همواره برای قبایل حجاز

کتک می‌زنند؛ ساعت مچی را وسیله بدعت می‌انگارند و آن را می‌شکنند. (ص ۵۵) او برخی فتاوی و دیدگاه‌های عجیب وهابیان را درباره جلوه‌های فن‌آوری یاد کرده است، از جمله ادله آنان بر حرمت علوم جدید و هنر و آموختن زبان بیگانه؛ زیرا مقدمه آموختن عقاید و علوم غربی است و جوانان را گمراه می‌کند. (ص ۶۳)

اشاراتی به تاراج منابع زیرزمینی و نفت به دست استعمارگران غربی در دورانی که اعراب حجاز اهمیت نفت را نمی‌دانستند، از دیگر مباحث کتاب است. (ص ۶۷) به گفته وی، نخستین چاه نفت را به سال ۱۹۳۸م. در طهران حفر کردند. (ص ۶۹) او این موهبت طبیعی زیر صحرای خشک را مصداق وعده خداوند و پیامبرش می‌داند. (ص ۶۹-۷۰) نفت پیشرفت حجاز را در پی آورده و باعث شده است تا امریکایی‌ها مدارسی برای تعلیم دانش فنی و مهندسی تأسیس کنند و او، خود، این مدارس را دیده است. (ص ۷۵-۷۶) گزارش اوضاع کارگران خارجی صنعت نفت و انتقاد از پذیرفتن کارگران مصری به دست عربستان از دیگر مطالب کتاب است. بهره‌گیری از برق و دستگاه‌های خنک‌کننده و رادیو گویا از همین طریق در عربستان رواج یافته است. (ص ۸۶، ۸۸) ورود به مدینه و حرم پیامبر ﷺ با جوش احساسات بنت الشاطی روبه‌رو می‌شود. آن‌گاه

اهمیتی ویژه داشته و بیت عتیق قدیمی‌ترین خانه‌ای است که خدا را در آن پرستیده‌اند و حرم مکانی امن برای عبادت‌کنندگان و خداترسان و جایگاه حج قوم عرب بوده است. (ص ۲۶-۲۷)

بخشی از مطالب کتاب به فراخور تخصص نویسنده، به زبان و ادبیات عربی اختصاص یافته است. به اعتقاد او، فصاحت عرب و پدید آمدن زبان دقیق عربی با قواعد پیچیده لغوی و صرفی از مردم صحرائشین عرب، بسیار عجیب است و یکی از کارکردهای فرهنگی حج در روزگار جاهلیت، کارکرد زبانی بوده؛ یعنی قریش از لهجه‌ها و واژگان قبایل عرب در موسم حج اقتباس کرده و لهجه خود را به کمال رسانده است. (ص ۳۱-۳۳)

بنت الشاطی در بخشی دیگر با نگاهی جامعه‌شناختی به عربستان، توضیح می‌دهد که زندگی عرب صحرائشین در صحرای خشک چندان تغییر نکرده و هر چند می‌تواند به زندگی مدرن روی آورد، گویی آن را با آزادگی خود در تنافی می‌بیند. (ص ۵۰-۵۱) او در کنار ستایش مردم عربستان، بر آنان نقدهایی می‌زند و چندین نمونه از باورهای خرافی آنان را می‌آورد؛ همچون: برخی در حجاز تلگراف را ابزار جن یا ماشین را وسیله سواری شیطان می‌شمرند (ص ۵۲-۵۳)؛ کسانی که رانندگی را بدعت و گناهی بزرگ می‌دانند، رانندگان را

ماجرای زنی زائر را با زبان داستانی گزارش می‌کند. (ص ۹۲-۱۰۲) گزارش سفر زمینی به مکه، اعمال عمره، مروری بر تاریخ مکه (ص ۱۰۳-۱۰۵) و ماجرای ابراهیم علیه السلام و هاجر (ص ۱۰۵-۱۱۱) از دیگر مطالب کتاب است.

◀ **سفرنامه حج واجب:** بنت الشاطی سفر حج واجب را به سال ۱۹۷۲م/۱۳۹۶ق. از مغرب آغاز کرده است. (ص ۱۴۸) در این سفرنامه نیز توجه او به چگونگی برخورد مردم حجاز با جلوه‌های تمدن جدید آشکار است. او کنار هم آمدن رهاوردهای فن آوری را با سنت، مانند برق با بناهای کهن همچون مسجدالحرام و کعبه، شیرین می‌داند. (ص ۱۴۹) به گفته وی، هر چند ظاهر برخی مکان‌های مقدس همواره در حال تغییر است، روح معنوی آن‌ها همچنان باقی است. (ص ۱۵۰) از روزگار پیش از اسلام، مردم مکه به کعبه حرمت می‌نهادند و برای اکرام این خانه و حاجیان و زائران، وظایفی خاص مانند سقایت، کلیدداری و پرده‌داری کعبه را وظیفه خود می‌دانستند. اما اوج احترام کعبه هنگامی بود که دین اسلام حجاز را فراگرفت. (ص ۱۶۱-۱۶۳)

بنت الشاطی این بار پس از مکه به مدینه می‌رود. از زیبایی مسجدالنبی می‌گوید که با سنگ‌های مرمر و چوب‌های گرانبها ساخته شده و قالی‌های نفیس ایرانی کف آن را پوشانده‌اند. (ص ۱۶۷) نیز به فضای معنوی و

رخدادهای تاریخی آن می‌پردازد. (ص ۱۶۸) او تأکید می‌کند که مسجدالنبی با سادگی ظاهری خود، همچنان گرامی است؛ اما قصرهای مصریان و رومیان از رونق افتاده‌اند. (ص ۱۶۷-۱۷۰)

بنت الشاطی وضعیت جامعه عربستان را در این سفر با سفر پیشین مقایسه کرده و آن را رو به رشد شمرده است. (ص ۱۷۴-۱۷۵) اما آن را مطلوب ندانسته و حرمت درس خواندن دختران را از لحاظ عقلی و دینی، باطل و برخاسته از افکار جاهلی مردم دانسته است. (ص ۱۷۵-۱۷۶) او فلسطین را که در چنگ طاغوت است، از یاد نمی‌برد و پس از زیارت مکان‌های مقدس مدینه، از قدس یاد می‌کند و آه می‌کشد که نمی‌توان آن مسجد را زیارت کرد. (ص ۱۷۷)

ارض المعجزات به سال ۱۹۸۵م. در دار الكتاب العربی بیروت با قطع وزیری و در ۱۹۲ صفحه به چاپ رسیده است.

◀ منابع

السفیر: «بنت الشاطی و الاسلامیة الجدیدة»، رضوان سید، سال ۲۵، ش ۸۱۸۴، دسامبر ۱۹۹۸م؛ دانشنامه جهان اسلام: زیر نظر حداد عادل و دیگران، تهران، بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ۱۳۷۸ش.

سید مجتبی حسینی

